

НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКА ВОЄННА КАМПАНІЯ 1939 Р. В ГАЛИЧИНІ: НОВІ РОСІЙСЬКІ ДОКУМЕНТИ

У статті проаналізовано німецько-радянсько-польський військово-дипломатичний діалог у вересні 1939 р., який стосувався координації бойових дій у Галичині, зокрема під Львовом. Вперше публікуються маловідомі матеріали командування Українського фронту, окремих дивізій і бригад із фондів російського державного військового архіву.

Українська історіографія дуже не охоче визнає те, що Другу світову війну розв'язали два агресори, які Пактом Молотова-Ріббентропа фактично стали союзниками у війсьній кампанії 1939 р. у Галичині. Отже, 1 вересня угруповування вермахту (62 піхотні і танкові дивізії, загалом 1,6 млн. вояків) завдали могутнього удару польській армії, яка мала лише 24 піхотні, 8 кінних і одну бронемоторизовану дивізію, загалом 440 тис. жовнірів. А вже 12 вересня 12 вересня німецькі війська розпочали бої за Львів. 17 вересня у війну нарешті вступив СРСР (800 тис. бійців), зайнявши того ж дня Тернопіль. А 19 вересня між союзниками несподівано зав'язався бій у Винниках, під Львовом. На цей час галицьку столицю захищав 15-тисячний польський гарнізон генерала В. Лянгнера [1].

Отже, через збройний конфлікт частин Червоної армії і вермахту у Винниках, суперечка між командуванням німецького 18-го армійського корпусу і радянської 6-ї армії, хто штурмуватиме Львів і першим здобуде його, між союзними військами загострила відносини. І хоча бойові дії проти поляків продовжувалися, численні накази і директиви, оперативні зведення і телеграфні переговори між Москвою і діючою армією свідчать, що саме ці аспекти стали переважати у діяльності вищих штабів. Проблему ускладнив перехід гітлерівцями ще 10 вересня демаркаційної лінії в районі Ярослава і 11 вересня під Сянком, узгодженої у Москві, тобто захоплення групою “Південь” частини західноукраїнських земель. Як радянське, так і німецьке командування небезпідставно побоювалося безпосереднього контакту частин обох армій. Адже протягом багатьох років радянська пропаганда втовкмачувала, що німецький фашизм – лютий ворог СРСР і всього прогресивного людства. І раптом вчорашні вороги стають союзниками у війні з Польщею. Навіть тотальна пропаганда не могла зразу змінити антифашистські настрої радянських людей. Це стосувалося й німецьких вояків, які часом відверто (про це буде далі) демонстрували вороже ставлення до Червоної армії. Отже, ситуація потребувала певних заходів щоб запобігти небажаним явищам.

Ще 18 вересня начальник радянського генштабу маршал Шапошніков надіслав командуванню Українського фронту термінове повідомлення. У ньому зазначалося, що німецьке головне командування розповсюдило звернення до особового складу щодо відносин з Червоною армією, яка перейшла польський кордон і наступає на захід. Звернення визначало, що при зустрічі з її частинами слід припинити наступ і вислати делегатів від батальйону і вище, які повинні заявляти: “Німецька армія вітає армію Радянського Союзу” [2]. Згідно з цими вказівками, командир 18-го армійського корпусу генерал Баєр видав наказ, у якому вимагав від командирів усіх рангів роз'яснити особовому складу, що “червоні і німецькі війська – союзні”, оскільки уряди СРСР і Німеччини” об'єднали свої зусилля на майбутнє”. Відтак “необхідне дружнє відношення усіх німецьких бійців і німецького населення до Червоної армії” [3]. Маршал Шапошніков наказував С.Тимошенкові

проінформувати військо Українського фронту про звернення німецького командування і, у свою чергу, при зустрічі з гітлерівцями вислати делегації від полку й вище для переговорів,

до складу яких входили б і політпрацівники, “бути з німецькими делегаціями взаємно ввічливими” [4].

19 вересня з Берліна до Москви спеціальним авіарейсом прилетіла поважна група німецьких офіцерів, щоб обговорити проблеми подальшого німецько-радянського військового співробітництва. Спільно з маршалами Ворошиловим і Шапошниковим генерал Кьострінг, полковники Ашенбреннер і Кребс підписали німецько-радянський протокол від

21 вересня 1939 р. Згідно з ним 23 вересня Червона армія повинна зайняти звільнену німцями територію і просуватися на демаркаційну лінію до Вісли. Водночас разом з німецькими військами довершити розгром польських угруповань. Визначено точну лінію, яку заборонялося перелітати радянським і німецьким літакам, прийнято пропозицію дотримуватися висоти не більше 500 м. Встановлено загальні для обох армій сигнали для літаків: радянське військо при появі німецьких – повинно робити на землі літеру “Г” й пускати червоні ракети. Гітлерівці повинні були зображати свастику і пускати зелені та червоні ракети [5]. Були розглянуті конфліктні ситуації: обстріл німецькими літаками радянських частин під Заболотцями, під час якого поранено вісім червоноармійців; обстріл групи німецьких солдат червоноармійцями, а також скаргу командира німецького 14-го армійського корпусу на те, що радянські частини обстрілювали німецьких парламентарів [6].

Як уже зазначалося, військо Українського фронту з’єдналося з німецькою армією лише у районі Львова, на інших ділянках фронту воно продовжувало наступ. 20 вересня М.Ватутін наказав командувачу південної 12-ї армії І.Тюленеву зупинити просування польських груп з району Львова в бік Румунії, а частиною сил перейти до оборони на рубежі Рогатин – Жидачів. Силами 5-го кінного корпусу і 25-ї танкової бригади передбачалося довершити розгром 20-тисячного угруповання поляків у районі на південний захід від Галича. В результаті бойових дій армії 19–20 вересня було захоплено у полон близько 41 тис. жовнів [7]. Зауважимо, що у попередні дні до Румунії разом з урядом все ж прорвалося 15 тис. польських солдат і офіцерів. 20 вересня після тижневих боїв з німцями перестало існувати півторатисячне угруповання генерала броні К. Соснковського в бреховицьких лісах поблизу Львова. При прориві його залишків на південь, поляків оточили полки 2-го кінного корпусу і лише генералу з невеликою групою офіцерів вдалося уникнути полону й пробитися до Франції (пізніше очолював Збройні Сили Польщі, помер 1969 р. у Канаді).

Військова співпраця вермахту і Червоної армії полягала насамперед у взаємній інформації про дислокацію польського війська та плануванні спільних зусиль для їх знищення. Неодноразово полякам доводилося водночас відбивати удари з обох фронтів. Під час вересневої кампанії відбувався обмін офіцерами зв’язку, проводилися спільні переговори командування. Після закінчення окремих операцій сторони надсилали вітання (Молотов німцям за Варшаву, німці – командуванню 6-ї армії – за Львів). Дійшло до спільного парад

22 вересня у Бресті військ Г. Гудеріана і В. Чуйкова.

Ще 19 вересня командири двох полків з німецьких 1-ї гірської та 209-ї піхотної дивізій звернулися до командування 2-го кінного корпусу з проханням надати їм допомогу у важкому бою з поляками в районі Замарстинова під Львовом. Але Ф.Костенко їм відмовив, посилаючись на відсутність наказу штабу армії. Такі випадки частішали в міру наближення передових частин обидвох армій. Відтак, 21 вересня С.Тимошенко видав директиву: “При зверненні німецьких представників до командування наших частин про надання допомоги для знищення польських частин або банд – командирам виділяти необхідні сили, забезпечувати спільну ліквідацію ворожих сил” [8].

Отже, нарком Ворошилов і командувач фронтом С.Тимошенко вимагали не лише координувати дії частин Червоної армії з вермахтом, але й надавати німцям бойову

підтримку у боротьбі з Військом Польським. Хоча виконанню цього наказу приділяли велику увагу, уникнути інцидентів не вдалося. 20 вересня частини 10-ї танкової дивізії генерала Шааля внаслідок непорозуміння атакували кіннотників 2-го корпусу, наступного дня

червоноармійці відкрили вогонь по німецькій колонії, яка відходила від Львова. Коли німецьке верховне командування поскаржилося Москві, маршал Шапошников негайно надіслав телеграму Тимошенкові, в якій висловив своє обурення. Ще більше, до Львова прибув військовий аташе Німеччини в СРСР генерал Кьострінг у супроводі М.Ватутіна. 24 вересня він повідомив Ворошилова про вжиті заходи для недопущення конфліктів. “Командир армійського корпусу генерал Баєр зустрівся особисто з комкором (так у тексті, в дійсності – полковником) Івановим, – писав він. – Найтісніший зв’язок між обома командувачами, як і між командирами частин, які домовилися про всі подробиці у товариському дусі, відновлені” [9]. Відтак, у ході бойових дій війська Українського фронту неодноразово діяли спільно, зокрема з частинами 18-ї німецької армії генерала Ліста. Як свідчить оперативний звіт 6-ї армії, 24 вересня німецьке командування повідомило командира 8-го стрілецького корпусу комбрига Й.Рубіна про те, що веде бої із значним угрупованням поляків в районі Грубешів–Томашів–Замостя. В момент контрнаступу поляків проти німців корпус завдав удару в районі Сокаль–Грубешів. Щоб довершити розгром польського угруповання, на прохання німецької делегації, що прибула до Львова, Ф. Голіков кинув у бій 2-й кінний корпус і 24 танкову бригаду з району Жовкви–Туринки–Добросина, які не допустили прориву поляків у бік Львова й Кам’янки–Струмилової [10].

Ще одну велику спільну операцію союзники провели 26–27 вересня проти 4-тисячної польської оперативної кінної групи генерала В. Андерса у районі Мостиська–Медика. У складі двох кінних бригад та інших підрозділів ця група намагалася коридором між німецьким і радянським військом пробитися з району Рави-Руської до Карпат і перейти угорський кордон. Коли група перейшла залізницю на ділянці Мостиська–Судова Вишня, їй довелося відбиватися як від німців, так і від частин 17-го стрілецького корпусу та 12-ї армії. В кровопролитних боях група була розсіяна, частково знищена і полонена. Пораненим потрапив у полон і генерал В. Андерс. У бесіді з ним командувач армії І. Тюленєв зауважив, що втратив у боях з ним 18 танків і багато людей. (Між іншим, за польськими даними лише 27-й полк уланів знищив 7 бронемашин і підбив 11 танків) [11]. Після лікування у львівському шпиталі і ув’язнення 1941 р. Андерс очолив польську армію, яка формувалася в СРСР й була перекинута через Іран на Захід, де воювала проти німців. У ранзі генерала бронепомер у Лондоні 1970 р. [12].

27 вересня командувач фронтом С.Тимошенко доповів Сталіну і Ворошилову про те, що у районі Немирова спільно з німцями розгромлена 6-тисячна група генерала Перховського. 29 вересня – про те, що після запеклих триденних боїв в районі Шацька ліквідовано 3,5-тисячне угруповання частин Корпусу Охорони Пограниччя під командуванням генерала Орліка-Руцкемана. (За польськими джерелами частини 5-ї армії втратили близько 500 бійців і командирів та 8 танків). У подальших звітах зазначалося, що частини 6-ї армії 1 жовтня розгромили залишки трьох польських полків і визволили з полону 50 німецьких солдат. (За вказівкою Москви їх передано німецькій стороні). 5 жовтня завершили розгром групи полковника Зеленецького, причому взято у полон 5662 солдат, 520 підофіцерів і 364 офіцери [13]. Як бачимо, в ході бойових дій проти поляків, порозуміння між частинами армії і вермахту досягалося без проблем. Архівні документи підтверджують, що “визвольний похід Червоної армії у Західну Україну” був насправді звичайною війною СРСР у союзі з Німеччиною проти Польщі, якій довелося воювати на два фронти.

Не зовсім по-дружньому склалися відносини між Червоною армією і вермахтом, коли німецьке військо відводилося на демаркаційну лінію. Після львівського конфлікту, на переговорах між Ворошиловим і німецькою делегацією було опрацьовано порядок відводу. Вже 20 вересня у щоденнику генерала Ф. Гальдера зазначалося: “Для задоволення

наполегливих вимог Ворошилова фюрер прийняв рішення про остаточну демаркаційну лінію, про що сьогодні буде офіційно оголошено. Вона проходить по р. Піса, р. Нарев, р. Вісла, залізниці вздовж Сяну, Перемишля (від Хирова до перевалу – не ясно). Фюрер хоче, щоб попереду цієї лінії не загинув жоден наш солдат” [14]. Згідно з вказівками Гітлера, відзначав начальник генштабу, вивід повинен розпочатися 21 вересня і тривати 14 днів.

Частини Червоної армії (росіяни – у тексті) можуть вступити на передові німецькі позиції Білосток–Брест–Холм – 10 км на захід від Львова – Дрогобич–Борислав до середини 22 вересня. Пересування здійснювати “скачками”, дистанція між червоними частинами – половина денного переходу. Записи генерала 21 вересня свідчили, що московські переговори генерала Кребса з Ворошиловим у Москві йдуть успішно. Визначено, що радянське військо досягає Перемишля – ввечері 26 вересня, Варшави – 3 жовтня [15].

Відтак командувач Українським фронтом С.Тимошенко видав спеціальну директиву щодо порядку просування війська у ході відводу німців. Визначалися темп просування – 20 км за добу, відстань між німцями – 25 км. Наказано від кожної дивізії і бригади виділити делегатів і надіслати їх до німецьких частин для постійного зв’язку, зверталось увагу на прийняття визволеної німцями території і об’єктів. Зобов’язано усіх командирів допомагати гітлерівцям в боях проти поляків [16].

Вже ввечері 21 вересня С. Тимошенко і Л. Мехліс повідомили Москву, що ведуть переговори з представниками 18-го армійського корпусу щодо відводу його частин від Львова. Водночас з’явилися перші непорозуміння: Тимошенко звернувся до генштабу зі скаргою на німців, які відмовлялися передавати Дрогобич. Користуючись своїм становищем, Л. Мехліс телеграфував Сталіну, що німці вивозять з Дрогобича все цінне, насамперед нафтопродукти, а чого не можуть забрати – палять. Наполягав, що “не можна відтягувати з передачею Дрогобича” [17]. Варто зауважити, що коли наприкінці 23 вересня гітлерівці все ж покинули Дрогобич, в пожежах звинуватили українців.

Повідомлення про те, що при відступі німецькі частини руйнують і знищують важливі об’єкти, вивозять товари зі складів і магазинів надходили від радянських командирів із Любена Великого, Самбора, Мостиськ та інших міст. У деяких районах вони проводили політичні акції. Зокрема, командування 17-го стрілецького корпусу повідомляло, що 22–25 вересня в околицях Львова, Рудках, Любені Великому та інших населених пунктах німецькі офіцери збирали 1,5–2 тис. українців для “пронімецької пропаганди”, а потім безкоштовно роздавали промислові і продовольчі товари з реквізованих магазинів (власниками яких були здебільшого євреї).

Між союзниками налагодилися ділові стосунки. Представники радянського командування вільно переходили лінію фронту і без перешкод пересувалися територією, зайнятою німцями, і навпаки. Про це красномовно свідчить архівний документ – звіт майора І. Дем’янова, надісланого 24 вересня командуванням 6-ї армії на переговори з генералом Баєром до Городка. У ньому написано, що німецькі дозори і блокпости навіть не зупинили машину майора з червоним прапорцем. Коли виявилося, що у Городку всього лише штаб дивізії, а штаб корпусу – у Перемишлі, майор дістався туди без перешкод. Переговори німецького генерала відбулися у престижному перемиському ресторані за участю десятка офіцерів. Узгодилися всі питання щодо дотримання графіків відводу німецьких частин і передачі території [18]. Таким же чином вирішувалися проблеми відводу, а часом спільних дій проти польських угруповань (зокрема, 27 вересня у районі Перемишля) іншими з’єднаннями Українського фронту.

Командування Червоної армії постійно дбало за збереження добрих стосунків з німцями. Вже на початку вторгнення нарком Ворошилов наказав забезпечити у Галичині та на Волині доброзичливе ставлення до німецьких колоністів, категорично забороняючи реквізиції, а за

придбані товари розраховуватися грішми [19]. Він же 22 вересня видав наказ брати на облік і відпускати всіх визволених із польського полону німецьких солдат та офіцерів. Коли посол Шуленбург звернувся до начальника генштабу Шапошнікова з проханням розшукати цінні гобелени з краківського музею, вивезені поляками і захоплені частинами Червоної армії, маршал негайно надіслав відповідний наказ С. Тимошенкові. Після закінчення бойових дій до штабу Ф. Голікова у Львові прибули кілька німецьких делегацій з проханнями перепоховати офіцерів, полеглих у боях під Львовом. На початку жовтня німці забрали останки сина генерала Лееба та лейтенанта Флієта з цвинтаря на Голосках. Частини 5-ї армії за наказом штабу фронту допомагали німецькій делегації шукати в районі Сокаля летуна із

підбитого поляками літака. “Дійшло до того, – писав прокурор фронту, – що 24 вересня радянські командири 32-ї кінної дивізії на чолі з Столяровим пиячили разом з чотирма німецькими офіцерами. При цьому Столяров переконував німців, що кінна дивізія ніколи воювати проти Німеччини не буде”. (Відзначимо, що за такі “прояви дружби” ініціатора виключали з партії й засудили).

Отож, усі ці факти свідчать про те, що в період вересневих боїв вермахт і Червона армія діяли як союзники. Однак, на наш погляд, так було лише зовні. Особовий склад вермахту, насамперед офіцерський загаль і генералітет, вважали союз із СРСР тимчасовим, зумовленим складною геополітичною ситуацією. “Серед німецьких солдат і офіцерів антирадянські настрої підтримуються карикатурами (правда не в офіційній пресі) та розмовах такого плану: “Розіб’єм Францію і Англію, згодом Америку, а потім розправимося з Росією”, – писав у повідомленні начальник розвідки 6-го стрілецького корпусу капітан Альмет’єв. Він наводив й інші факти зневажливого ставлення гітлерівців до Червоної армії, зокрема, висловлення: “Червона армія дуже слаба і якщо Гітлер накаже – ми з нею легко і швидко розправимося” [20].

Як уже згадувалося, дезорієнтовані закликом маршала Е. Ридз-Смігли (до речі, уродженця Бережан) не чинити опору Червоній армії, солдати і офіцери польської армії десятками тисяч складали зброю з надією на гуманне ставлення до них. Щоб розгрузити потік військовополонених і посилити розклад польських частин, 23 вересня нарком К. Ворошилов надіслав наказ командуванню Українським фронтом визволяти військовополонених селян-українців, мобілізованих на території Західної України. На основі цього наказу С. Тимошенко і М. Хрущов видали розпорядження негайно відпустити по домівках полонених солдат-українців і білорусів, батьки яких мешкають на території Західної України та Західної Білорусії, а вояків-чехів відпускати, взявши розписку про те, що вони не воюватимуть проти СРСР. Офіцерів, жандармів, поліцейських, тюремщиків, розвідників, контрреволюціонерів з інших територій передавалися органам НКВС [21]. Проблемою військовополонених особисто займався Л. Мехліс і саме він висунув пропозицію відпускати солдатів – українців та білорусів. Про виконання цього наказу він доповідав безпосередньо Сталіну, зокрема, звертав увагу на те, що у 4-му кінному корпусі в Стрию полонених українців не відпускають. Водночас скаржився, що командарм Тюленєв відпускає всіх, навіть вихідців з під-німецької території під приводом того, що “нічим годувати” [22]. Загалом були відпущені по домівках 44 тис. українських вояків.

За домовленістю з Берліном командування групи “Південь” теж видало наказ, згідно з яким вояків-українців з Галичини і Волині відпускали з полону. Зокрема, тільки через Перемишль до 3 жовтня їх було передано радянській стороні близько 4 тис. Водночас німцям віддавали військовополонених з півнімецької частини Польщі (близько 13 тис. на той же день) [23].

На приєднаних теренах Західної України започатковано масові репресії проти польських службовців, діячів українських, польських і єврейських партій, підприємців; частину військовополонених залучено до будівництва і ремонту доріг [24].

Тієї осені Сталін постійно наголошував на довгу перспективу дружніх радянсько-німецьких відношень. Він вважав, що спільний розгром Польщі зміцнив його союз із Гітлером. Коли Ріббентроп привітав більшовицького диктатора з його 60-літтям, у відповіді в газеті “Правда” за 25 грудня 1939 р. Сталін відзначив: “Дружба народів Німеччини й Радянського Союзу, скріплена кров’ю, має всі підстави бути довготривалою й міцною”. Однак так не вийшло. Два диктатори продовжували мріяти про розширення кордонів власних імперій.

Список використаних джерел

1. Литвин М., Науменко К. Львів: між Гітлером і Сталіном. – Львів, 2005. – С. 4–19; 2. Российский государственный военный архив (РВА). – Ф. 35084, оп. 1, д. 14, л. 349; 3. Там само. – Л. 370; 4. Там само. – Л. 351; 5. Там само. – Оп. I, д. 2, л. 12; ф. 35077, оп. 1, д. 37, л. 30; Cygan W.K. Kresy w ogniu. Wojna polsko-sowiecka 1939. – Warszawa, 1990 – S. 147–148; 6. РГВА. – Ф. 35084, оп. 1, д. 14, лл. 36, 210, 370; 7. Там само. – Д. 40, л. 8; 8. Там само.

– Д. 2, л. 11; ф. 35077, оп. 1, д. 57, л. 96; 9. РГВА. – Ф. 35084, оп. 1, д. 14, лл. 130–131; 10. Там само. – Д. 3, л. 17; д. 12, л. 34; 11. Там само. – Д. 3, л. 46; ф. 35077, оп. 1, д. 32, л. 68; 12. Там само. – Ф. 35077, оп. 1, д. 32, л. 534; Generałowie Polski Niepodległej. – Warszawa, 1991. – S. 23; 13. Там само. – Ф. 35084, оп. 1, д. 3, л. 69; 14. Гальдер Ф. Военный дневник. Т. 1. – Москва, 1968. – С. 126; 15. Там само. – С. 128; 16. РГВА. – Ф. 35084, оп. 2, д. 2, лл. 9–11; 17. Там само. – Ф. 35077, оп. 1, д. 56, л. 71; 18. Там само. – Д. 52, лл. 42–44; 19. Там само. – Ф. 35084, оп. 1, д. 11, л. 243; 20. Там само. – Ф. 35077, оп. 1, д. 52, л. 239; 21. Там само. – Д. 56, л. 239; 22. Там само. – Л. 387; 23. Там само. – Ф. 35084, оп. 1, д. 12, л. 195; 24. Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – Київ, 2009. – С. 13–67.